

Jak ošetřovat staré ovocné stromy

Většina z obyvatel našeho venkova má na zahradě nějaké ovocné stromy. Péče o ně je různá, někdo každoročně pravidelně stříhá a řeže, druhý zase preferuje ideu, že strom sám nejlíp ví, jak se má vyvíjet a že jakýkoliv zásah by byl ke škodě věci. Jaká je však realita? Upravovat strom řezem, či nechat na samovývoj?

Je nutné podotknout, že ani jeden ze zmíněných příkladů extrémní péče či naopak nepéče o stromy není správný. Řez volně rostoucích ovocných stromů, hlavně polo a vysokokmenů rozhodně není každoroční záležitostí. A přestože hlavně odrůdy pomalého vývoje, na bujných semenných podnožích, mohou prosperovat nijak řezem neovlivňované i desítky let, bez toho aby vznikly nenávratné škody, tak i tyto bývá nutno v určitý okamžik řezem ošetřit. Nejen kvůli kvalitě a pravidelnosti úrody, ale i kvůli výraznému prodloužení života stromu. Zdravotní dopad řezu je v případě starých stromů, které leckdy jsou dominantami zahrad či krajiny, tím nejdůležitějším proč ho děláme. V dnešní době má prodloužení života stromů, snad ještě větší význam než v minulosti. Hlavně když se bavíme o posledních dožívajících stromech některých raritních odrůd, protože často za ně není, na rozdíl od dřívějších, vysazená žádná náhrada.

Obraťme pozornost na důvody, proč se správným řezem udržovaný strom dožívá vyššího věku. Prvním důvodem je větší stabilita a odolnost vůči případnému rozlámání. Stromy mnoha jinak velmi vitálních a dlouhověkých odrůd, odcházejí mnohem dříve hlavně z toho důvodu. Krásně se to dá presentovat třeba u vzrůstných a plodných odrůd jabloní jako 'Jadernička moravská' či 'Strýmka'. Jejich kosterní větve by se daly přirovnat k obrovským pákám, o délce třeba i 10 metrů. U neudržovaných stromů je nejvíc plodných větví právě na konci, kde působí největší pákový efekt. Co se stane, když přijde, nadúroda není třeba dodávat. Tady je velmi důležitý výchovný řez v mládí, kterým předejdeme mnoha případným problémům v budoucnu.

Rovněž v divoké přírodě najdeme podobně význačné příklady. Jedním z nejznámějších je třeba americký sekvojovec obrovský. Přestože jeho věk až kolem 3000 let vypadá úctyhodně, zdaleka to není jeho biologické maximum, neumírá totiž na ztrátu vitality, ale na příliš přebujelé růstové dimenze, které kořeny nemůžou vyživit a hlavně udržet. V naší přírodě je typickým příkladem třeba vrba bílá, jejíž i mohutné exempláře málokdy před svým postupným rozpadem přesahují věk 150 let. Přitom hlavaté, každoročně seřezávané vrby se mohou dožít mnoho set roků. V Anglii jsou známy hlavaté habry, jejichž věk se blíží 1000 let, přestože v přirozeném vývoji habr málokdy přesáhne věk 200 let, což je podobné stáří, jakého se mohou dožít některé odrůdy jabloní, či hrušní (ty i více). Pařezinové lesy se mohou obnovovat vegetativně po mnoho staletí... Při světle těchto skutečností není od věci, položit si otázku, jaký je tedy reálně možný věk ovocných stromů při vhodném řezovém managementu. Jen je třeba zdůraznit, že ten samozřejmě nespočívá ve vytváření hlavatých stromů.

Druhým důvodem větší dlouhověkosti řezaných stromů jsou mladé větve a hlavně listy na nich, které vyraší po správně provedeném zmlazovacím řezu. Určitě si mnozí z nás všimli, že listy na mladých větvích bývají až několikrát plošně větší než na těch starých. A nejen to, bývají i výrazně tlustší a dokážou zafixovat výrazně více energie ze slunce. Tento zvýšený příjem má za následek mnohdy až zázračné zlepšení zdravotního stavu a rovněž ovlivňuje kvalitu a pravidelnost sklizní.

Takže úhrnem se dá říci, že důvodem pro předčasný zánik stromu, nejen ovocného, bývá buď jeho mechanická nestabilita, nebo postupné chřadnutí z důvodu nízké intenzity fotosyntézy malých listů na starém dřevě, kdy se strom vlastně pomalu dusí. Většinou je to kombinace obou těchto příčin, resp. méně výkonné listy hrají v procesu stárnutí zásadnější roli, protože způsobí předčasný zánik stromu i v případě že k žádnému rozpadu stromu nedojde. Tak jako tak, oběma příčinám můžeme zdatně čelit správně provedeným řezovým zásahem.

Pro to, abychom správně pochopili principy, na kterých je řez založen je důležité si ujasnit vývojové fáze, kterými strom během svého života prochází.

1. Fáze růstová- Od zasazení stromku po první plody. Fáze intenzivního růstu rostliny. Po zasazení hlubokým zakrácením výhonů, chceme strom přinutit k intenzivnímu růstu. V dalších letech se řezovými zásahy snažíme vytvořit rovnoměrně se vyvíjející, pevnou a vzdušnou korunu.
2. Fáze růstu a plodnosti- Začínají první úrody, strom se zklidňuje v intenzitě růstu, ale stále poměrně značně narůstá. Přesto už ovlivňování jednoletých přírůstků řezem nebývá nutné. Pokud jsme dobře provedli výchovný řez, nemusíme výrazně zasahovat, jen hlídáme, aby nějaká část stromu nezačala výrazně dominovat nad jinými. Cílem je dlouhodobě rovnovážný vývoj stromu.
3. Fáze plodnosti a růstu- Období největších úrod za zachování velice vysoké kvality ovoce. Intenzita růstu se snižuje, právě na úkor plodnosti. Lehkým udržovacím řezem se snažíme tuto fázi co nejdéle udržet. Nedá se obecně říci, zda řezat každým rokem, či ob rok, nebo ještě méně často. Všeobecně platí, že čím je odrůda slaběji vzrůstná a čím je na slabší podnoži, tím musí být řezové zásahy četnější. U rychle stárnoucích odrůd na zákrcích tedy provádíme udržovací řez většinou každým rokem. U bujně rostoucích odrůd na semenných podnožích většinou jednou za 5 let, nebo i méně často. Cílem udržovacího řezu je vzdušná koruna, kde si nic nekonkuruje a rovněž snaha o dostatečné přírůstky, díky kterým bude růst a plodnost v rovnováze. Při narušení této rovnováhy přejde strom brzo do vývojové fáze č.4.
4. Fáze plodnosti- Období, kdy mnohé odrůdy začínají mít sklon ke střídavé plodnosti, kvalita ovoce jde dolů, u mnoha odrůd velice výrazně. Strom má velmi malé, nebo vůbec žádné přírůstky, začíná mít tendenci k tvorbě vlků a vytvoření nové koruny. Následkem nerovnováhy mezi plodností a růstem (malé listy nestíhají vyživit velké množství, byť malých plodů) se strom velice rychle vysiluje a začíná prosychat a chřadnout. Co se týče počtu plodů, strom jich v tomto stádiu většinou přináší více, leckdy i výrazně, než ve fázi optima, tedy plodnosti a růstu. Z jeho pohledu to je v pořádku, snaží se o co největší investici do potomstva, ovšem je nutno si uvědomit že právě tvorba obrovského množství semen je jedním z důvodů ztráty životní vitality. Z ovocnářského pohledu je ovšem lepší méně plodů, ale větších a tedy v celkovém úhrnu podobné hmotnosti.
5. Fáze odumírání- Dá se říci, že nastává už, když strom přejde z fáze 3 do fáze 4. Zkrátka když už listy nedokážou fixovat dostatečné množství sluneční energie. Konkrétně v této poslední fázi dochází k usychání vrchních částí koruny a tvorby spontánní koruny nové blízko kmene. Je to obrana stromu před definitivním zánikem. Následkem snížené asimilace, hůře vyživované kořeny nemohou vyživit celou původní korunu a strom začne hůře dostupné části, tedy výše položené, postupně odepisovat. Je třeba říci, že tuto novou korunu většinou dokážou spontánně vytvořit jen bujné dlouhověkové odrůdy.

Jak tyhle vědomosti převést do řezové praxe? Cílem řezu je co nejdéle je to možné udržet strom v ideální fázi, tedy plodnosti a růstu. Jak dlouho lze strom v téhle fázi udržet záleží na odrůdě, na podnoži, na úrodnosti půdy, na potenciálním hnojení... Slabě rostoucí přecházejí do fáze 4 mnohem dříve než ty bujné. Někdy tomu nezabrání ani správný udržovací řez. Abychom strom oživilí volíme hlubší zmlazení. Většinou není nutné hluboké zmlazení na úroveň fáze č.1, ale postačí mírnější na úroveň fáze č.2. Hlavně pod stromy na slabších podnožích, či slaběji rostoucích odrůd, není od věci zarýt vyzrálý hnůj. Následný efekt nepůsobí jen dodaný dusík, ale i zvýšená mikrobiální a makrobiální (žížaly) aktivita živočichů, což je obrovský rozdíl ve srovnání s aplikací umělého hnojiva, které půdní život bohužel spíše zabíjí.

Reálně v praxi vypadá ošetření starého stromu následovně. Dá se říct, že ještě strom ve fázi 4 lze velice efektivně zmladit, na rozdíl od fáze 5, kdy se dá sice se stromem taky ještě pracovat, ale už mnohem méně efektivně. Leckdy stojí za úvahu, jestli ho nenechat spíš na dožití jakožto zajímavé torzo. Jak už bylo zmíněno, bujně odrůdy sice dokážou vytvořit novou korunu, ale ta není nikdy tak kvalitní jako když ji vytvoří díky našim řezovým zásahům. Proto se snažíme zasahovat vždy před tím, než k tomu procesu začne docházet, tedy ještě před počátkem prosychání koruny. Čím je strom v lepším stavu, tím musí být zásah méně radikální a tím víc je efektivní. Postup je následující, upravujeme vždy růstové poměry celého stromu, ne pouze nějaké části. Strom v přirozeném vývoji postupně dává víc energie do výše položených částí koruny. My se snažíme řezem bojovat proti tomuto přirozenému procesu, a tedy potlačujeme horní větve konkurující těm spodním. Samozřejmě respektujeme růstové zvláštnosti stromu. Vždy pozorně sledujeme, do kterých větví už strom nedává moc životní síly, a ty přednostně odstraňujeme. Určitě není dobré násilím přetínat dráhy, kde energie naplno proudí. Těmito zásahy se snažíme o budoucí rovnoměrnější roznos energie, do všech částí koruny by se mělo dostávat pokud možno stejné množství. Zkrátka vytváříme rovnováhu. Kromě větší mechanické stability, kdy je kladen důraz na snižování pákového efektu, je tu z ovocnářského pohledu i nezanedbatelná věc, kterou je snadnější sklizeň. Platí pravidlo, že spodní větve, pokud je aspoň trochu perspektivní, má přednost před výše položenou konkurencí. Chybně uřezaná větve ve spodní části stromu nám už totiž nikdy nenaroste. Jeden z problémů u neudržovaných stromů je ten, že zastíněné spodní větve chřadnou a vznikají tzv. hluchá místa... Nahoře tedy zakracujeme více než dole, kde děláme spíše jen průklest. Zásadně sesazujeme větve na mladší, výhodně položenou odnož. Výsledkem je strom, jehož absolutní výška sice zůstává víceméně stejná, ale výrazně se zredukovala objemová kapacita koruny ve vrchních částech. Reálně tedy, pokud ošetřujeme starý strom, děláme průklest a zmlazovací řez dohromady. Tyhle zákroky vybudí intenzivnější růst stromu, probouzí se spící pupeny v kůře, tvoří se vlky a to je přesně to, co chceme. Strom díky lepší fotosyntéze ve větších listech obživne. Je určitě záhodno pokračovat v postupném zmlazování i v dalších letech a postupně nahradit většinu starého dřeva novým. S vlky se dá dále pracovat, ty slaběji rostoucí se dají použít při rekonstrukci plodného obrostu. S výhodně rostoucími bujnými kousky se zase mohou postupně částečně nahradit stávající kosterní větve.

Co je dost důležité, je doba zmlazovacího řezu. Pokud máme možnost si vybrat, volíme únor, či začátek března, kdy už nehrozí větší mrazy. U jádrovín se není třeba obávat ani řezu třeba už v prosinci, když zrovna nemrzne. Hlavně v případě stromů, které už vůbec nepřirůstají, je důležité, aby zmlazovací zákrok byl proveden ještě před tím, než se strom začne probouzet a začne v něm kolovat míza. Kdybychom řezali až třeba někdy v dubnu, odstranili bychom s větvemi i velkou část je asimilátových rezerv, a následný růst by nebyl tak vitální, stejně jako by se neprobudilo tolik spících pupenů.

U peckovin potom provádíme řez až v období před květem či v květu, u třešní je výhodný řez i během sklizně. Není od věci si větve takřikajíc předřezat ještě před probuzením stromu, právě z důvodu abychom neodstraňovali ony asimilátové rezervy. Ovšem konečný řez je důležité dělat až ve vegetačním období, tedy v květu a i při něm používáme na kritických místech, tedy v rozvětvení, když chceme sesadit starší výhon na mladší tenčí odbočku, řez na Zahnův pahýl, tedy aktivní čípek, který odstraňujeme až v dalších letech, když ona odbočka dostatečně zesílí. U peckovin je obzvláště důležité nedělat velké řezné rány a i ty malé je lépe zatříť voskem. Rovněž je důležité vědět, že přestárlé stromy ať už třešní či slív nejdou efektivně zmladit. Spící pupeny v kůře totiž brzo vyhasínají, udělat u takového stromu radikální zmlazovací řez, tak bychom dokázali jen to, že uděláme ze stromu, který ještě řadu let může být okrasou a z pohledu extensivního sádky i slušně plodit, podivně umírající torzo. U peckovin je důležité začít zmlazovací řez včas, a to ve fázi 3, tedy plodnosti a růstu. Je to důležité i z toho důvodu, že slivoně, višně, meruňky či broskvoně plodí na rozdíl od jádrovín na jednoletém dřevě, tedy pro kvalitu i kvantitu je důležité mít pěkné přírůstky. Stromy musíme lehce zmlazovat i z toho důvodu, protože hlavně u slivoní velice rychle prosychá plodný obrost uvnitř stromu.

Co se týče konzervace řezných ran, menší plochy u jádrouv není třeba ničím zatírat, u peckovin je dobré zatírat voskem i rány o průměru 1 cm. Velké řezné rány je důležité zatírat i u jádrouv, ale rozhodně není nutno zatírat je hned po řezu, jak se můžeme leckde dočíst. Důvodem je prý invaze spór hub, které otevřená rána natahuje. Ne že by to nebyla pravda, ale je nutno si uvědomit, že spóry skutečně škodlivých dřevokazných hub, potřebují k vývoji dřevo, kde už začíná proces hniloby. Na čerstvých řezných plochách tyto spóry nenalézají vhodné prostředí a nemohou vegetovat. Je to vhodné prostředí pro různé mikrohouby, či mikrořasy, ale ty jsou neškodné. Zatření má ten význam, že snižuje riziko vzniku vhodného prostředí pro dřevokazné houby. Ideálem by bylo určitě zatírat rány hned po řezu, řezná plocha totiž v průběhu doby lehce rozpraská a rovněž je zde faktor efektivity času, kdy člověk musí jít na stejné místo dvakrát. Bohužel nedá se natírat barvou při nižších teplotách, které v řezovém období většinou panují. Ideální je latexová barva, nebo Balakryl. Luxol není z důvodu velké zasákovosti vhodný.

Určitě bude dobré zmínit i nejčastější chyby, které se běžně při ošetřování stromů dělají.

1. Příliš radikální zmlazovací řez- sesazení na pouhé torzo: Následkem vzniklé nerovnováhy mezi kořeny a nadzemní částí, strom sice bohatě obrazí prakticky ze všech spících pupenů, bohužel ani tyto bujné výhony zdaleka nemohou přitáhnout tolik energie, aby tato proudila v celém objemu kosterní větve. Spodní polovina větve začne postupně schnout, a ono prosychání postupuje dál ke kmeni. V delším horizontu může nastat invaze dřevokazných hub a celkově se strom stává mechanicky nestabilní, je mnohem větší pravděpodobnost, že se rozláme. Kromě zničeného zdravotního stavu je nevýhodou neuváženého zmlazení samozřejmě ztráta úrody minimálně po dobu dvou let.
2. Odstranění terminálu a vznik duté koruny- Velice často vídaný jev. Následkem ztráty terminálu, který působí dominantně na podřízené větve, strom ztratí jakýkoliv růstový řád. Vyrazí spousta kolmo rostoucích výhonů, které ho chtějí nahradit. Pokavád ošetřujeme podobně sesazený strom, je nutno tyhle bajonety postupně odstranit, protože vzhledem k nevyhovujícímu směru růstu se nedají použít pro zmlazení kosterních větví. Odstranění bajonetů je leckdy vhodné rozložit do dvou let, pokavád by hrozil vznik delších hluchých partií na kosterních větvích. Ty, které případně necháme je ale vhodné sesadit. Odstranění terminálu má ještě další negativní význam a to vznik tzv. bazénku, dole v duté koruně. I při sebelepším zatření řezné rány, není možné očekávat v delším horizontu, že rána nezačne vyhnívat. Stéká tam totiž voda z velké části objemu stromu.
3. Vyholování kosterních větví- rovněž častá chyba. Místo toho aby se páky na kosterních větvích snížili sesazením na mladší odnož, nesmyslně se odstraní právě ony mladší větve a páka zůstane víceméně totožná. Plodnost se stěhuje absolutně jen na obvod koruny, tyto stromy je možno sklídit prakticky jen setřepáním.
4. Nechávání pahýlů- Velice častá chyba. Pokavád necháme neaktivní, tedy suchý pahýl, rána se nemůže zacelovat, dřevo začne postupně prosychat a nekroza postupuje dál do kmene. Při nápravném řezu je leckdy kalus na části řezu neaktivní, rána se tedy zaceluje mnohem pomaleji a nerovnoměrněji. Stejně efekt jako nechávání pahýlů mají i suché větve v neudržovaném stromu, prosychání postupuje do kmene, či kosterní větve. Platí pravidlo řezu na větvní kroužek, příp. i lehce pod ním, roztržené okraje ran je dobré zahladit zahradnickou žabkou. Při správně udržovaném stromu by nikdy nemělo dojít k uschnutí nějaké větve, vzhledem k rovnoměrnému toku energie.
5. Problematika zlámaných větví- nemá ani tak souvislost se špatnou údržbou, jako s neúdržbou. Neuřezaný konec větve může tvořit bariéru v odtoku vody, v horizontu několika let může dojít k prohnívání do kosterní větve. Jedná se o častou a zcela zbytečnou příčinu snížení mechanické odolnosti mnoha stromů.

Tolik tedy základní zásady a principy řezu. Je vidět že správný řez není nějaký násilný proces, ale že vychází z biologických potřeb každého ovocného druhu. Pokavad se o strom průběžně během života staráme, jedná se pouze o detailní práci a není třeba žádných radikálních řezů.

U neudržovaných, přestárých stromů bez přírůstků se bohužel někdy nelze vyhnout ani tomu. Potom stojí za zváženu, jestli nenechat strom radši bez zásahu. Je to o tom poznat onu hranici, kdy je zásah ještě efektivní. Tu samozřejmě laik nedokáže odhadnout, proto je lépe se u sporných stromů, radši poradit se zkušeným odborníkem.

Bezzásahový režim je ovšem oprávněný jen v případě opravdu přestárých, proschlých stromů. S drtivou většinou stromů se dá pracovat, a když budeme zachovávat výše uvedené zásady, výrazně prodloužíme jejich životnost. Argument že příroda ví sama nejlíp, kdy má strom odejít, zde neplatí. Resp. samozřejmě pro přírodní vývoj nemá význam, aby nějaký organismus žil delší dobu než je nutné. Jde hlavně o to přivést na svět potomstvo. Stromy se chovají přesně dle zákonů evoluce, jenže pro nás (i pro ně jako jedince) je mnohem výhodnější, pokavad tu s námi oni mohykáni časů minulých mohou být co nejdéle.

Ondřej Dovala (ondra.dovala@centrum.cz)